

ПЕРЕДМОВА

Шановний читачу! Наша мова, на відміну од сусідніх, є спадщиною тисячоліть, а не століть, бо наші предки на цій землі мешкали споконвік. Так твердять чимало істориків і археологів. Зокрема Григорій Півторак у книзі «Українці: звідки ми і наша мова» пише:

«Трипільська культура піднесла господарський і культурний рівень Середньої Наддніпрянщини і заклала міцний фундамент для високого культурного розвитку наступних етноплемінних утворень цього регіону, зокрема й ранніх східнослов'янських племен» [49, 35].

А ось ще одна цитата, з «Історії України»:

«Житло трипільської культури дуже нагадує українську сільську хату минулого століття» і далі дещо обережно: *«Але основи українського родоводу були закладені вже у той час. Ймовірно, що з IV тисячоліття до н.е. можна говорити про автохтонність частини населення на території України, яке, незважаючи на численні етнічні допливи та культурні зміни, зберегло через тисячоліття основне — любов до рідної землі, психологію творця і працівника, а не зайди і грабіжника»* [25, 9].

Академік Петро Толочко в передмові до «Давньої історії України» пише, що *«не зафіксовано жодного факту цілковитої зміни етносів... якась частина... неодмінно залишалась жити на своїх предковічних місцях (передусім це стосується хліборобів лісостепової зони)»* [68, 7].

«...наші предки почали будувати захисні укріплення лише в Х–VIII ст. до н. е. (чорноліська культура). А це свідчить, що протягом 2–3 тисяч років праукраїнці-орії жили без спустошливих воєн! На них впливали лише зміни клімату та, в благодатні періоди, перенаселення» [68, 7].

Той же П. Толочко визнає: «... можна з усією певністю твердити, що цілий ряд елементів трипільської культури — система господарства, топографія поселень, декоративний розпис будинків, характер орнаментальних мотивів розмальованої кераміки тощо — стали органічною належністю культури українського народу» [68, 8].

А ось думка академіка Рибакова: «Я обстоюю позицію, що українці живуть автохтонно, тобто споконвічно, на корінній слов'янській землі. При цьому спираюсь на трьох китів історичної науки: Недерле, що створив «Слов'янську енциклопедію», академіка Грекова, історика держави і права Юшкова» [53, 19].

Незаперечним свідком автохтонності українського народу є дані антропології, зокрема склад крові. Класик «кров'яної антропології» Е.Мурант писав:

«Українці виявляють помітно високу частоту резус-негативних — до 20,6%. Це вище, ніж будь-яке дотепер перевірюване населення, за винятком басків, деяких берберів, ірландців і голландців. Різниця щодо іншого європейського населення статистично багатозначна. Обмежені дані з Росії показують частоту резус-негативних від 11 до 17% [3]. Як бачимо, склад крові українців свідчить про їхню належність до найдавніших у Європі народів (басків, ірландців, голандців), отже вказує на їх прями́й генетичний зв'язок з людністю, що першою заселила землі України» [43, 55].

У мільйонах білених хатинок по всій Україні від Карпат до Дінця бережно й охайно передавали нашу мову, як кажуть, «з молоком матері» — із вуст в уста, із серця до серця, від бабусі до онука, а часто й правнука, бо ж три-чотири покоління мешкали у тих хатинах. Та ще треба врахувати, що села були величенькі, а міста у трипільські часи, як ми знаємо, мали по 200-300 гектарів, що означає велику концентрацію мешканців, а отже вироблення у них спільної говірки для усіх людей. Тому наша мова й зберегла до сьогодні багато давніх рис і півтонів, бо ж немовлята, освоюючи свою мову, переймали від старших усі її тонкощі, суфікси, синоніми.

Унікальний чорнозем давав змогу хліборобській родині про-
годувати по 10-15-20 дітей. Чужинці не псували нашої мови, бо не вивчали її, та й не густо приходило їх — згадайте, як була розгромлена мільйонна армія Дарія у V столітті до нової ери. Тому не до нас приходили чужинці, а наші предки споряджали гурти переселенців — бо ж перенаселення! То на Дунай, то на Ельбу, то до Сербії нинішньої, то до Індії (білі орії-арії), то до Греції (пелазги і

лелеки), то — значно пізніше — на Оку і Волгу. Ось там уже мова змінювалася, бо її мусили вивчати чужинці (згадайте хоча б псування російської національними меншинами: «Моя твоя не понімай», «Нэт чилавэка — нэт праблэмы»).

А ті, хто лишався тут, в Україні, називалися *останцями*. Вони і пронесли нашу мову через тисячоліття, зберігши силу-силенну унікальних її особливостей, які складають мовні багатства, розгублені і втрачені сусідами, вихідцями із прабатьківщини.

У твоїх руках, брате чи сестро по мові, унікальна книжка. Уперше в історії України мною визбирані і тут оприлюднені *багатинки* нашої мови. Це не вигадки, а суворо задокументовані факти. У першому одеському виданні (2001) і у двох харківських перевиданнях (2002) було 17 *багатинок*, зараз я додав ще 13. Певен, що їх є більше. Шукаймо ще.

Моя порада тобі: читай і вивчай ці *багатинки* з олівцем у руках, запам'ятовуй, пропагуй. І люби їх, бо вони збережені і донесені тобі твоїми предками.

КРАСА І БАГАТСТВО

Як не дивно, на це простеньке запитання, винесене в заголовок (чим наша мова багатша за інші?), часто не годні відповісти навіть учителі і викладачі української мови, не кажучи вже про «пересічних» письменників та журналістів. Чому так?

По-перше, ще донедавна, в недоброї пам'яті імперські часи, таке питання навіть не виникало, бо його й не дозволили б ставити. Я переконався, що й зараз декому зі старшого покоління питання — «чим наша мова багатша...?» видається якщо не кримінальним, то принаймні крамольним (!?). Що ж, на превеликий жаль, наше суспільство є ушербним, післяголодоморним, післятоталітарним, тому фантом страху досі тяжіє над нами.

По-друге, з'ясувалося, що чимало людей взагалі не досить знає чи розуміє, що таке **багатства** мови. Як правило, на це питання відповідають: *ну що ти, нетактовно хизуватися, що наша мова краща за інші!*

Але ж, шановні друзі! Ви плутаєте **багатство** мови із **красою** мови. Щодо **краси** — справді, кожному його рідна мова здається кращою, це поняття суб'єктивне. **Багатство** ж є об'єктивним поняттям: його можна **виміряти, обчислити, обрахувати**.

Ще у своїй повісті «**Тиждень укримови**», написаній 1990 р., [55, 151-239] я зробив перші, пізнавальні, намацувальні кроки до розуміння того, що **наша мова багатша**. Там були до тексту вкраплені навмисні спеціальні відступи, в яких я висловив своє замишування нашою мовою, описав кілька її «**багатинок**», «**дивовиж**». Так, я описав наявність у нашій мові двох звуків — Г і Г (в англійській відповідно — Н і G) на противагу російській, де лише один звук Г [55, 155-156]; написав про таку перлинку, як перша особа множини наказового способу «**БУДЬМО!**» [55, 176]; розповів про геніальний наш кличний відмінок іменників [55, 182-184].

Але мушу покаятись перед читачем: **і сам я, грішний, тоді ще плував красу з багатством мови!** Ось, переглядаючи ту свою книжку, знайшов у ній такі слова:

«Але стоп! Це уже мене заносить на порівняння двох мов, на виявлення кращої (Ось як! Пишу про багатства, а вживаю слово «краща» — О.Р.). А кращою, звичайно ж, виходитиме у мене українська (а у росіянина — російська). Це отой закон природи, коли своє виходить кращим, а «я» завжди виходжу розумнішим за інших. Цього треба

уникати, бо ж я є поміркований інтернаціоналіст і доброзичливий українець» [55, 200-201].

Отакого накрутив. То ж прошу, прискіпливий читачу, мене зрозуміти і вибачити: я тоді сам ще плував **красу і багатство**. Тільки зрозумівши різницю, я чітко побачив **багатства** нашої мови і до тих названих трьох **багатинок** згодом (уже свідомо!) почав додавати нові й нові. Мої статті друкувалися в Одеській газеті «Думська площа», а 2001 року вийшла книжечка «Спадщина тисячоліть», де було наведено 17 **багатинок**. А подальші пошуки були дуже плідними — я знаходив ще і ще! Особливо втішили мене такі, як середній рід, наявність звуків *і* та *и*, синонімічна розкіш та ін. У нинішньому виданні **багатинок** уже 30.

Тож, дорогий читачу, сподіваюсь, що тепер і Ти, проглянувши мої замітки, не станеш сплутувати цих два поняття — **багатство і красу**.

А я залишаюсь при своїй тодішній настанові — не перебільшувати переваги своєї мови! Бути об'єктивним!!

Що ж таке багатство мови?

Вважаю, що буде правильним детальніше пояснити спочатку, **що ж саме я маю на увазі, вживаючи слово «багатство»**.

Непосвяченим здасться святотатством наступне твердження: **давні мови були морфологічно багатшими, ніж сучасні**. Але вся історія мов зводиться до постійного, глобального спрощення **морфологічної** структури, до скорочення, а отже, **збіднення і зменшення** кількості граматичних форм! Для прискіпливого читача наведу кілька цитат із книг відомих мовознавців.

Ось що пише, порівнюючи форми найдавнішого, **ведичного** санскриту з **пізнішим класичним** санскритом, **Т. Барроу**:

«Тенденция к изменению гораздо заметней в морфологии, и в классическом санскрите **багатство форм** древнего языка (себто ведичної мови — О.Р.) значительно сократилось.

<...> с **отмиранием** некоторых суффиксов устаревали целые классы слов, образованных с их помощью.

<...> В склонении имен мы наблюдаем значительное **упрощение** и модернизацию.

<...> В двойственном числе **количество** падежей, которые можно образовать от этих (личных!) местоимений, **снижается с пяти до трех ...**

В области спряжения глаголов классический язык значительно **упрощает сложную морфологию** более древнего языка» [4, 40].

Вдумайтесь у ці слова: **«сократилось», «отмирание», «упрощает сложную морфологию»!** Запам'ятайте їх!

Н.Г. Корлетяну у чудовій книзі **«Исследование народной латыни и её отношений с романскими языками»** глибоко дослідив перетворення (трансформацію) латинської мови на романські — італійську, французьку, іспанську, румунську:

На протязі всього розвитку латинської мови продовжує тенденцію **сокращения** падежів, <...> в літературній латинській мові було шість падежних форм [35, 168].

<...> В результаті **процесса упрощения** падежних форм **сохранились лишь два падежа**: номинатив і аккузатив у всій Руманії, крім східної, де залишилась ще і третя форма — датив од. ч. [29, 169].

В народній латинській мові відбувся процес поступової **утраты среднего рода** як самостійної морфологічної категорії. Ні в рідному романському мові не зберігся середній рід таким, яким його знала літературна латинська... [35, 171]. (А яким він був — дивіться в розділі 21, там дещо цікаве знайдете! — О.Р.)

В глагольній системі народної латинської мови спостерігається також тенденція к **упрощению** багатьох синтетических форм» [35, 190].

Знову ті ж слова — **«сокращения», «упрощения», «утраты», «не сохранился»...**

Е.Г. Туманян у монографії **«Структура индо-европейских имён в армянском языке»** пише:

«Как показал анализ, индоевропейское слово на армянской почве уменьшилось в размерах, как бы сжалось, замкнулось, поглотив при этом ряд структурных элементов конца слова. Следует отметить, что основные изменения вообще шли от конца слова» [71].

Запам'ятайте: **«уменьшилось», «сжалось», «замкнулось».**

М.Ф. Станівський, автор «Старослов'янської мови», зазначає:

«Чисел було три: одиниця, множина і двоїна... Двоїна збереглася в словенській і серболужицькій мовах, а також у кашубському діалекті

польської мови. В інших слов'янських мовах **двоїна** здавна поступово **витіснялася множиною** і в результаті **зникла** або залишила окремі сліди, як, наприклад, у південно-західних говорах української мови — пор. **дві жінці, дві вівиці, дві селі, дві слові** [64, 182].

Зверніть увагу: «**витіснялася**», «**зникла**»...

В Українській радянській енциклопедії у статті «Англійська мова», (автор — Н.С.Родзевич) сказано:

*В середньоанглійському періоді (11-14 ст.) «**скорочується** кількість відмін, **руйнується** категорія роду, **спрощується** система класифікації дієслів...*

*Період формування англійської національної мови (15-16 ст.): «У морфології триває процес **відмирання** флексій (себто закінчень, якими так **багата** наша мова! — О.Р.) іменників, прикметників і дієслів; виникає новий, безсуфіксальний спосіб творення слів; прикметники остаточно втрачають форми узгодження...» [73, 219].*

І знову ті ж самі слова — **скорочується, руйнується, спрощується, відмирання, втрачають...**

Дуже образно сказав про це спрощення і збідніння мов мовознавець Август Шлейхер:

«Історія — ворог мови» [86, 144].

А ось видатний філософ Гегель висловився так:

*«Язика, на которых говорили народы в их неразвитом состоянии, достигали весьма высокой степени развития... Далее, является фактом, что с прогрессом цивилизации в обществе и в государстве... **язык становится...** более бедным (моє виділення. — О.Р.) менее расчленённым» [17, 60].*

Подібних цитат можна наводити багато і щедро.

Дорогий читачу! Вдумайся: древні мови були **багатшими**, нові мови — збіднюються! Це настільки унікальне загадкове явище, що про нього марксиста намагалися не говорити, робили вигляд, що такого явища немає! Бо ж тоді теорія їхня про походження людини від мавпи тріщить, не має пояснень.

Отже, опираючись на такі мовні метаморфози, на об'єктивні факти збідніння мов, на свідчення учених, на свої розслідування-копирсання і роздуми над мовою, я дійшов феноменального, надзвичайно цікавого висновку: **скриня достатків нашої мови повніша, наша мова зберегла більше давніх багатств, ніж інші сусідні.**

Про причини цього я теж говоритиму принагідно.

Тож і поведімо розмову саме про **багатства, дійсні багатства** нашої мови, бо вільна людина вільної України має право знати правду. Така правда потрібна і письменнику, і вчителеві, і учневі, і кожному українцеві, особливо, якщо він повертається до своєї напівзабутої мови. Згадаймо слова поета Володимира Шовкошитного:

Прости мені, мій прадіде-козаче,
прости мені, мій споконвічний краю,
за те, що на російській мові плачу
над тим, що української не знаю.

Прийшла **пора не плакати, а знати** свою мову, **вивчати** її тонкощі, її **багатства**. Ці знання потрібні людині так само, як знання її родоvodu. А що мова наша зберегла чимало з того, що сусідні втратили, це є незаперечним фактом. І тому буває трохи соромно, що ми безперестанку твердимо про красу, гнучкість, солов'їність, мелодійність, синонімічне розмаїття, а коли треба відповісти точно, конкретно, **чим наша мова багатша за інші** — українець не має що сказати. Хочу допомогти йому.

Саме виявленню та обліку цих багатинок і дивовиж присвячена пропонувана книжка. Не дивуйтесь, коли іноді намацаєте повторення — це треба для кращого запам'ятовування.

Краєвиди мов

Усе лежить на поверхні. Бо мова — це не море. Мова — це скоріше **краєвид** (ландшафт). Як на поверхні землі важко пересунути гору деінде чи засипати яругу, промиту дощами, отак і в мові майже неможливо відновити втрачене. Ось приклад.

Кличний відмінок був у всіх старих мовах, у новітніх він втратився. Пригадайте, у Пушкіна ще могло звучати: «Чего тебе надобно, **старче?**» Нині у Москві почуєте лишень: «**старик!**». У класичній латині теж був цей відмінок — у сучасних романських мовах за останні тисячу років він вивітрився, його нема. У нашій мові чудово зберігається: «Мамо! Брате! Коню! Місяченьку!» Отже, наша мова **багатша** на цей відмінок.

Ще приклад. Красувалася колись у всіх мовах, крім однини і множини, така категорія, як **двоїна**. Протягом останньої тисячі років вона втрачена майже усіма мовами. А якою ж вона була цікавою, навіть загадковою для нас, нинішніх, категорією!

— Куди **ва** ходита? — міг спитати Адама і Єву Бог.

— **Ві ходиві** до яблуні... — відповіли б новоявлені грішники, якби послуговувались старослов'янською, де двоїна була ще вживана. Так-так! Навіть дієслова відмінювалися у двоїні!

ДВОЇНА застосовувалась до парних предметів, до двох людей тощо.

«В старо-українських пам'ятках ми читаємо ще: *Всеволод і Мстислав стояста и познаста брата своего* (Лаврентівський літопис)»,— пишуть проф. **М. Грунський** і **П. Ковальов** у «Історії форм української мови» [18, 283]. Оте закінчення **—ста** і є ознакою, що саме **двоє** тих князів **стоя-ста**. А ми нині кажемо стояли, себто вживаємо множину.

Загадковою я назвав двоїну тому, що важко пояснити її виникнення. Недавня панівна матеріалістична теорія, фантазуючи на тему виникнення-вироблення мов, навряд чи могла пояснити, та й зараз не може, яким чином мавпа чи мавполюдина, будучи стадною-отарною твариною, вигадала-вितворила (*якщо таке справді відбувалося...*) двоїну, а людина, будучи моногамною, створюючи родину з **двох людей**, втратила цю саму двоїну. Загадково?

У нашій мові є залишки двоїни. Приміром: **ДВІ НОЗІ, ДВІ РУЦІ, ДВІ СЕЛІ, ДВІ СЛОВІ.** У множині ми кажемо трохи не так — **ТРИ НОГИ, ЧОТИРИ РУКИ, ТРИ СЕЛА, ЧОТИРИ СЛОВА....** Але ми можемо пишатися тим, що є у нашій мові одне слово, яке протрималось тисячоліттями. Це слово — **ДВІСТІ** (тут **-і** — походить із «ятя» **ѣ**). Колись це було два слова, себто писалися окремо: **ДВѣ СѢТѣ**. Оце «ятя» у кінці було ознакою двоїни. І звучало воно у нашій мові тисячу років тому як **-і-** (*дві, нозі, дід, віра, ріка, діло, неділя*), а у московитів зазвучало років 400-500 тому як **-ѣ-** (*две, дед, вера, река, дело, неделя*). Так ось, у слові **ДВІСТІ** бачимо два **-і-**. У російській же мові це слово — **ДВЕСТИ** — виглядає, як кентавр: перше *ять* зазвучало так, як має звучати *ять* у московській мові, а друге *ять* звучить по-нашому — як **і**.

На жаль, вивітрилась **двоїна** з майже усіх мов. Прискіпливий читаю! Думай: де вона взялася і чому відмерла??

УВАГА! На відміну від нашої і від усіх слов'янських мов у трьох мовах — верхньолужицькій, нижньолужицькій та словенській — **збереглося відмінювання дієслів у двоїні** — отже, ці мови багатші від нашої наявністю двоїни дієслів. Не будемо розглядати усі форми, наведу лише **двоїну наказового способу** двох слів у верхньолужицькій — *їжмо і будьмо*:

1-ша особа двоїни: Ми вдвох — jesmoj!, budzmoj!

2-га особа двоїни: Ви вдвох — jestaj!, budzta!

Ми тільки те й можемо, що порівнювати краєвиди своєї мови з краєвидами чужих мов і робити висновки про зміни, які відбулися. Найлегше читачеві буде орієнтуватися, коли я порівнюватиму мови нашу і московську, бо ми все ще знаємо колоніальну.

Але хай читач весь час пам'ятає слова відомого російського історика **Василя Ключевського** (1841-1911 р.): «**говоры великорусского наречия сложились путем постепенной порчи (!!! — О.Р.) первоначального русского** (мається на увазі киево-руський, себто український — О.Р.) **говора... Древняя фонетика Киевской Руси особенно заметно изменялась в северо-восточном направлении, т. е. в направлении русской** (знову ж таки киево-руської, української! — О.Р.) **колонизации, образовавшей великорусское племя слиянием русского** (читай киево-руського, себто українського! — О.Р.) **населения с финским**».

І далі: «**Восточные инородцы, русея, вообще переименовывали усвояемый язык, портили (!!! — знову те ж саме слово! — О.Р.) его фонетику, переполняя её твёрдыми гласными и неблагозвучными сочетаниями гласных с согласными...**»

І далі знову: «**не пестря лексики, чуждая примесь портила (ЗНОВУ ТЕ Ж!! — О.Р.) говор, внося в него чуждые звуки и звуковые сочетания... В говоре владимирском мы видим первый момент порчи (!!! — О.Р.) русского языка под финским влиянием, а говор московский представляет дальнейший момент этой порчи (!!! — О.Р.)**» [39, 302].

Запам'ятайте ці слова російського історика, чотири рази повторені: **московська говірка** (у історика — «говор») — це зіпсована (у історика — «испорченная») **києво-руська**. Підтвердження цьому ви знайдете на наступних сторінках. Серед «восточних инородцев» історик називає фіннів і чудь, які були автохтонами нинішньої Московії. Не назвав чомусь татарів, з якими Москва була у тривалих (трьохсотлітніх!) тісних і дружніх зв'язках за часів Золотої Орди, про що свідчать хоча б татарські князівські роди, що стали москов-

¹ Поет Олександр Пушкін у поемі «Евгений Онегин» із цього приводу навіть признався: «*Без грамматической ошибки я русской речи не люблю*». Поета *зворушували* «*неправильный, небрежный лепет, неточный выговор речей*». Він геніально підмітив:

Не все ли, русским языком
Владея слабо и с трудом,
Его так мило искажали?...

До речі, «искажать» — це рівноцінне слову Ключевського «портить».